

הספרדים את מזמור "הדו לה", וכן "ל בסעיף א' כה", למנהג כולם אין אומרים בתפילה זו פרק "במה מדליקין", והאשכנזים הנוהגים לומר "כגוונא", יש מהם שאינם אומרים זאת בליל זה כו.

ח. נוסף על כך, ישנם עוד כמה שינויים בתפילה זו (כשחל יום טוב בשבת). לאחר ברכת "השכיבנו" מוסיפים לומר פסוקי "ושמרו בני ישראל" (ויש מהאשכנזים שאינם אומרים זאת) כו. בתפילת העמידה מזכירים את השבת בברכה האמצעית כה, ומסיימים אותה במילים: "ברוך... מקדש השבת וישראל והזמנים" כט.

כה. במחזורים. משום שמזמור "הדו לה" כי טוב" שייך לתפילת ערבית ולכן נסמך אליה. ולא כמש"כ בסידור רינת ישראל, אלא במקרה זה אין דבריו מדויקים.

כו. מה שכתבנו בענין אמירת פרק "במה מדליקין", כ"כ הרמ"א (בסי' ע"ר סעי' ב'). וכ"כ הגרי"מ טוקצ'נסקי בלוח א"י. וכן הורה לי הגר"מ אליהו זצ"ל, שמנהג הספרדים הן בליל פסח שחל בשבת, והן בשאר לילות יו"ט שחלו בשבת, שאין אומרים פרק "במה מדליקין". עכת"ד. וראה מ"ב (סי' ע"ר סק"ה), וכה"ח (סק"ז), ח' וי', ובסי' תרי"ט סק"ו).

ומה שכתבנו שי"א שאין לומר "כגוונא" (והיינו למנהג האשכנזים המתפללים בנוסח ספרד). כ"כ הריעב"ן, בליקוטי מהרי"ח (ליל א' דפסח), במנהגי תורה (מונקאטש) בשם הרה"ק מרופשיץ והבני יששכר. והוא משום שנא' בו "כד עייל שבתא איהי אתיחדת... וכל שולטני רוגזין", ויש בזה קצת פגיעה ביו"ט (הב"ד בפסקי תשובות, סי' תפ"ז סק"ג). אמנם בסידור הרב (שער הכולל) והמט"א (סי' תקפ"ב ס"ב) כתבו כן לומר זאת (וע"ע במט"א סי' תרכ"ה סמ"א, באלף המגן סי' תקפ"ב סק"י, ובקצה המטה סק"ז). ובקיצור הל' המועדים (עמ' כ"ג) כתב שיש חילוקי מנהגים בזה. וע"כ מה שכתבנו בס"ד במקראי קודש הל' רה"ש (פ"ג הערה ל"ב). מנהג זה כתבוהו הכנה"ג, מ"ב (סי' רס"ז סק"ט) בשם הפמ"ג, וכה"ח (באותו סימן סקט"ז, ובסי' תפ"ז סק"ב), וחזו"ע (עמ' ק"ו סעי' ב'). וכ"כ במחזורי האשכנזים והספרדים. וראה עוד בטור (סי' רס"ז). ונוהגים לאומרים לאחר "השכיבנו" ולפני אמירת פסוקי המועדים.

ומה שכתבנו שיש שאינם נוהגים לאומרו, כן הוא מנהג המתפללים בנוסח הגר"א. וכ"כ בלוח א"י (הל' רה"ש שחל בשבת), שמנהג האשכנזים שא"א "ושמרו", כגר"א.

כז. כתב הלבוש (סי' תפ"ח) שכשחל יו"ט בשבת, יש להוסיף בכל התפילות, ערבית, שחרית, מוסף ומנחה, קודם "קדשנו במצותיך" את המילים "או"א, רצה נא במנוחתנו". דהיינו כשיגיע לומר "כאשר רצית ואמרת לברכנו" יאמר "או"א, רצה נא במנוחתנו. קדשנו במצותיך" וכו' (הב"ד כה"ח סי' תפ"ז סקל"ד). ואם לא אמרו, אינו מעכב, מאחר שהזכיר שבת באמצע הברכה ובחתימתה. דהא אפי' אם חסר "אתה בחרתנו", יצא, אם הזכיר מענינא דיומא באמצע ובחתימה (כה"ח שם. וראה לקמן בפרקנו בהערה מ'). וראה במקו"ד הל' רה"ש (פ"ג הערה ל"ה), ובפרט בנספחים שם, נספח י"א, שכתבנו בשם כמה ראשו' ואחר' שאין להוסיף זאת, ובפרט למנהג הספרדים. ושכן העיקר להלכה, לפחות למנהג הספרדים.

כתב מרן (בסימן תפ"ז סעי' א'): אם חל (יו"ט א' של פסח) בשבת, אומר: "את יום המנוח הזה, ואת יום חג המצות הזה". ומ"מ המנהג היום ברוב ככל קהילות ישראל לומר "את יום השבת הזה" במקום "את יום המנוח הזה" [מ"ב (סק"ו) בשם החק יעקב. כה"ח (סקי"ח, עיי"ש). חזו"ע (עמ' ק"ו סעי' ג', עיי"ש בהערה ו'). נתי"ע, וכ"כ במחזורי הספרדים והאשכנזים, וכן המנהג פשוט].

ובענין שאר התוספות בתפילת העמידה בשל השבת, ראה במחזורים. ונהרא נהרא ופשטיה ווע"ע מה שכתבנו בס"ד במקראי קודש הל' רה"ש (פ"ג הערה ל"ה, ובנספחים שם, נספח י"א).

כט. כ"כ מרן (בסי' תפ"ז סעי' א'). וי"ג בברכה זו: "מקדש השבת, ישראל והזמנים", בלא האות וא"ו לפני התיבה "ישראל" ורש"ל. והב"ד בשעה"צ (סק"ה). וכ' כה"ח (סקכ"א) בשם הא"ר, שאכו יש הגורסים עם וא"ו וי"ג ללא

ט. ועוד נוהגים בשבת זו לאחר תפילת העמידה (ולפני ההלל) לומר את פסוקי "ויכלו", כבכל ליל שבת^ל, ויש מהספרדים האומרים גם "ברכה מעין שבע"^{לא}. למנהג כל

^לאוצר החכמה

[אח"ת 234567]

וא"ו, ולא לה ולא לה יש ע"מ לסמוך). ומ"מ מנהג רוב העולם היום לומר "וישראל" עם וא"ו נוכח ש"כ מרן. וכ"כ הלבוש, חק יוסף, הגר"ז, ח"א והמ"ב (סק"ח). והב"ד כה"ח (שם). וכ"ה הנוסחא בכל המחזוריים שראיתו. וראה עוד בענין תפילת יו"ט שחל בשבת, בבה"ל (סי' תפ"ז ריש ד"ה "מקדש").

ל. דין אמירת פסוקי "ויכלו" לאחר תפילת העמידה בליל שב"ק כתבו מרן (בסי' רס"ח סעי' ז'). והוסיף, שהטעם שאומרים זאת בכל ליל שבת, משום יו"ט שחל להיות בשבת, שאז א"א אותו בעמידה, וגם להוציא מי שאינו יודע. ע"כ. ולפי"ז כ"ש שצריך לאומרו בליל פסח שחל בשבת, דהא עיקר התקנה היא משום יו"ט שחל בשבת, וכמש"כ המ"ב (שם סק"ח). וכ"כ בסדר פסח מעובין ובשו"ג, דאע"ג שא"א בלילה זה ברכה מעין שבע (לשיטתם), מ"מ אומרים פסוקי "ויכלו". והב"ד כה"ח (סק"ג). ועוד כתב שם מרן, שיש לאומרו בקול רם ומעומד. והב"ד המ"ב (בסי' תפ"ז סק"ט) ובה"ח (סק"ג). וכתבו בשם הא"א (סק"א), שאומרים אחריו קדיש שלם (והיינו למנהגם של אלה שאינם אומרים "הלל" בליל פסח בביהכ"נ, וכמש"כ לעיל בסעי' ב' ובהערה ח').

ומה שכתבנו שמקדימין אמירת פסוקי "ויכלו" להלל. אמנם הרדב"ז ב' שיש להקדים את אמירת ההלל לפסוקי "ויכלו", אך כבר כתבו רוח"פ שאין המנהג כן, אלא שמקדימין את אמירת פסוקי "ויכלו" (וכ"כ הפר"ח, שע"ת, סדר פסח מעובין והשו"ג. והב"ד כה"ח (סקמ"ג), וכ"כ בחזו"ע (עמ' קט"ו סעי' ז'). וכ"ה בכל המחזוריים). והטעם, דתדיר קודם (כה"ח וחזו"ע (שם) בשם הפוס' הנ"ל. (עיי"ש בחזו"ע בהערה י"ז)). וכן המנהג היום פשוט, הן אצל האשכנזים והן אצל הספרדים להקדים אמירת פסוקי "ויכלו" לאמירת ההלל. טעה ובירך על ההלל קודם אמירת פסוקי "ויכלו", יגמור ההלל, ואח"כ יאמר "ויכלו" וקדיש "תתקבל" ובית יהודה, ברכ"י, שע"ת. והב"ד כה"ח (סקמ"ד). וכ"כ בחזו"ע (עמ' קט"ז סעי' ז'). עיי"ש בהערה י"ח). והטעם, דאין עדיפות לתדיר לדחות איסור ברכה לבטלה (חזו"ע שם בהערה).

לא. כתב בעה"ע בשם רבינו נסים, שכליל ראשון של פסח שחל להיות בשבת א"א בביהכ"נ ברכה מעין שבע. דהא מעיקרא תקנו לאומרה בשביל אותם שאחרו לביהכ"נ (ובאותם הזמנים היו בתי הכנסת בשדות, מחוץ לעיר), ולא הספיקו לגמור את תפילת העמידה יחד עם כל הציבור, ובכדי שלא יזיקום המזיקים תקנו זאת כדי שישארו עוד הקהל שם, ויוכלו המאחרים לשוב לעיר עם שאר העם. אך בליל פסח א"צ לזאת, דליל שימורים הוא, והיינו לילה השמור מן המזיקים. עכת"ד. והב"ד הטור (בסי' תפ"ז). וכ"כ הכלבו. אך הרד"א בסדר תפילת הפסח כתב, שליל פסח שחל בשבת אומרים "ויכלו" וברכת "מגן אבות" וחזות בשל שבת בלבד. ובשם י"א כתב שאין לאומרה, אך בסו"ד כתב דנהגו לאומרה. והב"ד מרן כ"י, וכתב שם דעכשיו פשוט המנהג שלא לאומרה. וכ"כ בשו"ע (בסי' תפ"ז סעי' א'), ש"אין אומרים ברכת מעין שבע". ואמנם הרש"ש בספרו נה"ש כתב, שיו"ט דפסח שחל להיות בשבת צ"ל ברכת מעין שבע כשאר יו"ט שחל להיות בשבת. ואע"פ שנראה שאין לה מקום, מ"מ צריך לאומרה גם בליל פסח שחל להיות בשבת, כיון שהזכרה בתלמוד בשבת (דף כ"ד), ולא חילקו בין פסח לשאר יו"ט, ואותו החילוק שכתב הר"ן הוא מסבא. ע"כ. והביא דברים אלה כה"ח (בסי' תפ"ז סק"ב).

ולגבי מנהג האשכנזים. הנה במחזורי רדליים (שהגר"א נבנצל שליט"א אמר לי שהינם מהמדויקים ביותר שבין מחזורי האשכנזים) כתוב לומר ברכה מעין שבע בליל הסדר כשחל בשבת. כך אמר לי הג"ר שריה דבליצקי שליט"א. והוסיף, דהוא עפ"י מנהג אשכנז – מערב, המיוסד עפ"י מנהגי המהרי"ל. ושלא כמחזורי זקס, שהם עפ"י מנהג אשכנז – מזרח, והיינו פולין ומזרח (ששם כתוב רק ש"יש נוהגים" לאומרה בשבת זו). והגבול הגיאוגרפי להבדלי המנהגים היה נהר העלבע. עכת"ד. ואמנם המ"ב (בסי' תפ"ז סק"ט) הביא טעמו של הר"ן הנ"ל (וראה מ"ב סי' רס"ח סק"ב). ומדלא העיר מרן הח"ח דבר ע"ד מרן, משמע שאף דעתו שא"א ברכה זו בלילה זה, ושכן המנהג.

אלא שהפוס' הספרדים נחלקו בד"ז. שכו כמה מהפוס' הנוטים בדר"כ לפסוק עפ"י הקבלה, ככלו דברי

רבינו הרש"ש להלכה, ופסקו שיש לומר ברכה זו. שכ"כ הג' הרח"ף בספר לב חיים, והוסיף שכן נוהגים בעירו איזמיר. וכ"כ עוד בספרו ר"ח. והב"ד בנו, הג"ר יצחק פלאג' בספרו יפ"ל. וכ"כ הרב שמן ששון בפתח עינים (והב"ד כה"ח שם), וכ"כ עוד כמה אחריו. ואמנם הג' הרב אג"ן זצ"ל, שהתמנה בשנת תר"ג כרבה של ירושלים ת"ו, והיה גם רבם של חסידי ביהכ"נ בית א-ל יכב"ץ, ביטל מאותה שנה הנזכרת את אמירת ברכה מעין שבע בליל פסח שחל בשבת. אלא שהמקובל הגאון בעל השמן ששון העיד שבדור שלאחר מכן חזרו לאומרה. ראה מש"כ ע"כ בריש ספר נתיבי עם (עמ' י"ג, שהב"ד הג' הרב אג"ן זצ"ל בהקדמתו לספר דברי שלום, ומש"כ שם ע"כ הג"ר עמרם אבורביע זצ"ל בהערה).

אלא שיש מהפוס' הספרדים, שכתבו שאין לזוז מדברי מרן בענין זה, ובפרט שבעניני ברכות עסקינן, וכלל נקוט בדינו דסב"ל. ובראש הסוברים כדעה זו בדורנו ניצב הגר"ע יוסף שליט"א, שהביא בספרו יבי"א (ח"ב חאו"ח סי' כ"ה) חבל נביאים להקת רוא"ח, הסוברים שאין לומר ברכה זו בליל פסח שחל בשבת. והניף ידו שנית ביבי"א ח"ד (חאו"ח סי' כ"א), וכ"כ בספרו חזו"ע על הגדה של פסח (הלכות תפילת ערבית של ליל פסח, סעי' ו'), ששם חיזק דבריו וקבע מסמרות למש"כ ביבי"א ח"ב. ולא זו משם עד שהביא שם עוד פוס' ספרדים הנוטים בדרך אחר דברי קבלת האר"י ז"ל, שפסקו שאף לד' האר"י ז"ל אין לומר ברכה זו בלילה זה, ושלא כד' הקדוש הרש"ש. והוסיף, שכ"כ הגחיד"א בברכ"י בשו"ב (סי' תרמ"ב) ועוד אחריו. עיי"ש.

ובאמת שאף שכתב שם בחזו"ע שכ"כ האחריו בשם האר"י ז"ל, הרי שלמעשה אין מנהג הספרדים פשוט, שהרי אף מנהג ביכ"נ המקובלים "בית א-ל" פעה"ק ירושת"ו השתנה מדי כמה דורות. ואף שהרש"ש תיקן שם לומר ברכה זו בלילה זה, הנה הרב אג"ן זצ"ל (בעל שו"ת חוקי חיים) תיקן שם לשנות המנהג ושלא לומר ברכה זו. וכ"כ בהקדמתו לספר דברי שלום. אולם כבר העיד הגאון המקובל רבינו יעקב חיים סופר זצ"ל בספרו כה"ח (סי' רס"ח סקמ"ו וסי' תפ"ז סקכ"ב) שמנהג ביכ"נ "בית א-ל" בדורו לומר ברכה מעין שבע בליל פסח שחל בשבת, והוסיף שהרי קיי"ל שא"א סב"ל במקום מנהג. וסיים דבריו דנהרא נהרא ופשטיה. ואף המקובל הגאון רבי עובדיה הדאיה זצ"ל (שהחזיר עטרה ליושנה, ובנה מחדש את ביהכ"נ "בית א-ל" פה בירושלים בעיר החדשה, לאחר שנכבש ביכ"נ "בית א-ל" הישן בעיר העתיקה ע"י חיילי הלגיון הירדני במלחמת השחרור, ורק לאחר מלחמת ששת הימים חזרו כמה מן המקובלים ללמוד בביהכ"נ הישן בעיר העתיקה) כתב בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ו דף רצ"ז) שיש לומר ברכה זו בליל פסח שחל להיות בשבת. וחזר על דבריו ביתר שאת וביתר עוז בח"ז שם (בקונטרס דעה והשכל סי' ט"ז). וכתב: חם לבי בקרבי, וכל עצמותי תחזימו רעד בראותי לאיזה מן האחרונים שהטיחו דברים כלפי הרש"ש, ולא זעו מפחדו ומהדר גאונו לפגוע במלאך האלקים וכו'. ולא עוד אלא שכתבו שיש בזה חשש ברכה לבטלה. והביא שם כמה מעשים על אנשים שנענשו בשל פגיעה בכבוד הגדולים. וסיים דבריו, והוא רחום יכפר עון אלה הרוצים לבטל דברי הרש"ש ז"ל. עכת"ד (וראה עוד בנתיבי עם סי' תפ"ז, שכתב אף הוא שמנהג ביכ"נ "בית א-ל" לומר ברכה זו בלילה זה).

אלא שהגר"ע יוסף שליט"א לא נעלמה עינו הבדולח מדברי הרב ישכיל עבדי הנ"ל, וכתב ע"כ בחזו"ע (ח"ב עמ' קי"ד), וז"ל: ואומר אני, באמת שידעתי שכל כוונתו כלפי ידי, וכל מעין ישר יחזו פנימו בדברינו שאין כל פגיעה בכבוד הרש"ש... ואם כתבנו לחלוק בהלכה על דבריו, זה דרך כל רבותינו התנאים והאמוראים, הגאונים והפוסקים ראשונים ואחרונים, וגם אנו הולכים בעקבותיהם, שמלאכת שמים היא, ואנו מוזהרים שלא לשאת פנים בהוראה, שתורת אמת כתיב בה, ואין מחניפין בה לשום אדם... ובוחן לבות וכליות יודע ועד שכל כוונתנו אך ורק למען קביעת ההלכה בדרך אמת, ע"פ דעת רוב מנין ורוב בנין של הפוס' הנז"ל... ואסור לכפות על האמת פסכת, שכל המעלים אמת הרי הוא כנביא הכושב נבואתו. עיי"ש שהאר"י הרחיב למעניתו בדברי ריצוי ואהבה להרב ישכיל עבדי, ומאידך חיזק דבריו בדברים ישרים למוצאיהם. ושאלתי את הגר"מ אליהו זצ"ל בענין זה, והורה לי הלכה למעשה שלמנהג הספרדים יש לומר ברכה מעין שבע אף כאשר חל ליל ראשון של פסח בשבת. עכת"ד. ואילו הגר"ש משאש זצ"ל רבה של ירושלים ת"ו, הורה לי שהמנהג בני"ד שלא לומר ברכה מעין שבע, וכמו שפסק מרן בשו"ע. ראה מכתבו אלינו בנספחים בסוף ספרנו.

ונמצאנו למדים, שמחלוקת הדמונית זו תלויה בהרים גדולים. וכל צד יש לו אילנות גדולים להתלות בו.

הספרדים אומרים לאחר מכן את ההלל השלם, קדיש "תתקבל", "מזמור לדוד, ה' רועי" וגו', מזמור "בצאת ישראל ממצרים", קדיש "יהא שלמא", "ברכו" ו"עלינו לשבח"^{לב}. והאשכנזים אומרים "ויכלו", הלל שלם, קדיש "תתקבל" ו"עלינו לשבח". ואותם האשכנזים המתפללים בנוסח ספרד אומרים לפני "עלינו לשבח" את "מזמור לדוד, ה' רועי" וגו', ושליח הציבור אומר חצי קדיש ו"ברכו"^{לג}.

י. מי שטעה בתפילת העמידה בליל פסח שחל בשבת, ואמנם אמר את הברכה הרביעית כתיקונה אלא שבמקום לסיימה במילים "מקדש השבת וישראל והזמנים" אמר "מקדש השבת" בלבד. אם טרם החל את הברכה הבאה, ימשיך לומר "וישראל והזמנים" לר. ואם החל כבר את הברכה הבאה, יצא בדיעבד ידי חובה לה.^{לד}

ואף שקולמוסים רבים נשברו בבירור ענין זה, מ"מ מידי מחלוקת לא יצאנו. והגם שמנהג האשכנזים פשוט שלא לברך ברכה זו בליל פסח שחל בשבת, מ"מ מנהג הספרדים עדיין שנוי במחלוקת, ולכן, כמו שסיים כה"ח דבריו שם, נהרא נהרא ופשטיה.

כתב בחזו"ע (ח"ב עמ' קי"ב סעי' ו'), שאם טעה הש"ץ (אליבא דשיטתו), או הזיד, והתחיל לברך ברכה מעין שבע, אין להפסיקו באמצע הברכה, ולגרום לודאי ברכה לבטלה, אלא יסיים את הברכה עד "ברוך אתה ה' מקדש השבת", אך אין לקהל לענות אחריו "אמן". עיי"ש (בהערות ט"ו וט"ז).

ולעומת זאת הורה לי הגר"מ אליהו זצ"ל, שש"ץ שטעה (אליבא דשיטתו) והחל לומר קדיש בליל פסח שחל בשבת, במקום לומר ברכה מעין שבע ימשיך לומר את הקדיש עד "דאמין בעלמא ואמרו אמן" (והתחלת הקדיש היינו שאמר תיבות "יתגדל ויתקדש שמיא רבא", וענו הקהל "אמן", שאז לדעת הגר"מ אליהו אין להפסיק, אלא חייב להמשיך את הקדיש. וכן היא דעתו לגבי אמירת קדיש בטעות בכל תפילות השנה. שכן הורה לי פעמים רבות. וכשהרציתי לו את הדברים בני"ד הסכים לכך – מ.ה.) אם לא אמר "ויכלו" לפני הקדיש יחזור לומר "ויכלו", ולאחר מכן ימשיך ויאמר ברכה מעין שבע (יאמר הלל), ואז יאמר קדיש. עכ"ד.

ויש להעיר, שאף לסוברים שיש לומר ברכה מעין שבע בליל פסח שחל בשבת, מ"מ נראה שאין לחתום הברכה אלא בתיבות "מקדש השבת", ואין להזכיר כלל בברכה זו את יו"ט ועפ"י מרן (בסי' רס"ח סעי' ט'), וכה"ח (סקמ"ה). הרמ"א (סי' תקפ"ב סעי' ג'), והמ"ב (באותו סי' סקי"ב). ומרן (בסי' תרי"ט סעי' ג'), ומ"ב (סקי"א), וכה"ח (סקמ"א). ועיי"ש עוד בשעה"צ (סקט"ז) וכה"ח (סקמ"ב). וכ"ה במחזוריים.

ועוד מדיני ברכה מעין שבע ראה בשו"ע (סי' רס"ח סעי' ח'–י"ב) ובנו"כ (שם), ובספרנו מקראי קודש הל' רה"ש (פ"ג הערה ל"ח), והל' יוה"כ (פ"ה סעיף י' ובהערה ל"ח שם). ועיי"ש מה שכתבנו בענין המתפללים בליל שבת בביכ"נ ארעי, אם יאמרו ברכה מעין שבע (ואגב זאת העיר הג"ר שריה דבליצקי שליט"א, שאין להשוות כלל בין מה שכתבו הפוס' להיתר נפילת אפיים בירושלים בכל ימות השנה אף בביכ"נ שאינו קבוע, לבין מה שי"א שיש לברך בירושלים בליל שב"ק ברכה מעין שבע אף בביכ"נ שאינו קבוע. והראני שהוא כותב קונטרס מיוחד ע"כ, וכמבואר במקו"ד הל' רה"ש שם).

לב. ככתוב במחזוריים, וכן המנהג פשוט.

לג. ככתוב במחזוריים. וכתבו בכמה מחזוריים (כגון במחזור רינת ישראל, נוסח ספרד, ועוד) שרק כשחל ליל פסח בשבת יש לומר "ברכו" לפני "עלינו", ולא אם חל בחול. והיינו בנוסח ספרד של האשכנזים. וראה מה שכתבנו לעיל בפרקנו (בהערה י').

לד. מה שכתבנו שכ"ה אם לא החל עדיין את הברכה הבאה, זאת עפ"י מסקנת הבה"ל (סי' תפ"ז ד"ה "תכ"ד"). ומה שכתבנו שימשיך לומר רק תיבות "וישראל והזמנים", וש"צ לומר "מקדש השבת וישראל והזמנים",

יא. ואם במקרה הנ"ל טעה, ובמקום לסיים את הברכה הרביעית במילים "מקדש השבת וישראל והזמנים" אמר רק "מקדש ישראל והזמנים". אם יכול להתחיל ולומר כראוי תוך כדי דיבור מעת שסיים את הברכה (וכנ"ל), וגם לא החל עדיין את הברכה הבאה^{לו}, ישוב מיד ויאמר "מקדש השבת וישראל והזמנים"^{לו}. ואם לא הספיק להתחיל לומר זאת תוך כדי דיבור, או שכבר החל את הברכה הבאה, נחלקו הפוסקים אם בדיעבד יצא ידי חובה. ולדעת הסוברים שלא יצא ידי חובה, ינהג כמו שכתבנו לעיל בפרקנו בסעיף ג'^{לח}. כך הוא למנהג האשכנזים. ולמנהג הספרדים אף במקרה זה יצא

^{לח} (מ"מ פ"ח ס"ז)

כיון שכבר אמר בתחילת דבריו "מקדש השבת", כך הורה לי לדינא הגר"ש ישראלי זצ"ל. שאלתי את הגר"מ אליהו זצ"ל, הנכון לומר שבני"ד רשאי לתקן הדבר ולהמשיך תיבות "וישראל והזמנים" גם לאחר תכ"ד, כל עוד לא החל הברכה הבאה. וזאת למרות שמרן (בסי' תפ"ז ס"א) כתב גבי הטועה וחתם בשבת במקום ביו"ט, שרשאי לתקן רק תכ"ד. אך בני"ד אין זה כך, כי בני"ד לא אמר דבר שאינו נכון אלא רק צריך להמשיך המשפט. ולכן רשאי לתקן ולהוסיף גם לאחר תכ"ד. והסכים עמי. עכ"ל. וראה בחזו"ע (ח"ב עמ' ק"ז – ק"ח ס"ג), ואין להקשות מהתם להכא.
וראה עוד בענינים אלה במ"ב (סי' תכ"ה סקט"ו), ובשעה"צ (סקט"ו).

לה. במ"ב (סי' תפ"ז סק"ז) כתב, שאם הזכיר בחתימת הברכה רק של שבת, יש דעות בין האחרו' אם יצא י"ח בדיעבד כשלא אמר זאת כראוי תכ"ד. אלא שבבה"ל (שם ד"ה "מקדש") הכריע שבדאי בשל כך לא יחזור הברכה. כיון שרבי שאמר בגמ' שאף חותם בברכה זו "מקדש השבת וישראל והזמנים", לא אמר זאת אלא לכתחילה. אך בדיעבד אם הזכיר רק של שבת יצא. והביא לזה בבה"ל הוכחה מהירו', והאריך בכך. עיי"ש. וכ"פ הגר"ז והח"א. והב"ד כה"ח (סק"ב). וראה בה"ל (ססי' קכ"ו), ומ"ב (סי' תכ"ה סקט"ו).
וכ"ז דוקא אם שהה ועבר תכ"ד. אך אם החל הברכה הבאה, לא תועיל אמירה מחדש, כ"מ מדברי הבה"ל (ד"ה "תכ"ד"), שכ' לגבי יו"ט שחל באמצע השבוע, דודאי כאשר כבר החל הברכה הבאה מסתברא דלא מהני תיקונו. לכן גם בני"ד כ"ש שאין מועיל שיאמר שוב כראוי, והוי מעוות שלא יוכל לתקן. אלא שמ"מ יי"ח בדיעבד, וכמש"ב לגבי שהה יותר מכ"ד.

ומה שכתבנו שאף למנהג הספרדים יצא י"ח בני"ד, כ"פ בחזו"ע (ח"ב עמ' ק"ז), וכן הורה לי הגר"מ אליהו זצ"ל, והוא משום דהזכיר את יו"ט באמצע הברכה. וראה כה"ח (סי' תפ"ז סק"ב) שהביא דעות הפוס' בהא. וממה שכתבנו שכ"ז אמור דוקא אם הזכיר באמצע הברכה הרביעית את השבת ואת יו"ט, משום שכך מדובר בגמ' בביצה (דף י"ז ע"א), שממנה למדו דינים אלה. וכן עולה מדברי הבה"ל (שם ד"ה "מקדש"), וכ"כ בחזו"ע שם בהדיא. וכן הורה לי הגר"א נבנצל שליט"א.

לו. מה שכתבנו שאם יכול להתחיל ולומר כראוי תכ"ד מעת שסיים את טעותו, זאת עפ"י חזו"ע (עמ' ק"ז סעי' ג'), וכנ"ל (בהערה ל"ד בפרקנו). וראה (בהערה הנ"ל) שכן הדין רק אם לא החל עדיין הברכה הבאה.

לו. מה שכתבנו שישב לומר כל נוסח חתימת הברכה, והיינו "מקדש השבת וישראל והזמנים", ולא סגי שיוסיף תיבת "והשבת" (ואז יעלה לו כאילו אמר: "מקדש ישראל והזמנים והשבת"), זאת כתבנו עפ"י חזו"ע (שם). וראה כה"ח (סק"ב), שהביא מחלוקת בדין האומר "מקדש ישראל והשבת והזמנים", שלד' הפר"ח חזו"ר, ולד' פוס' אחרים יצא בדיעבד.

לח. מה שכתבנו שאם לא החל לומר כראוי תכ"ד, שזו מחלוקת הפוס', כ"כ המ"ב (בסי' תפ"ז סק"ז) שיש דעות בין האחרו' אם במקרה זה צריך לחזור. ואף בבה"ל (שם ד"ה "מקדש") האריך הרחיב למעניו בכך, ולדעתו היה נראה לומר שאם דילג תיבת "השבת" לא יצא י"ח, אך כ' בסו"ד שצ"ע למעשה. ושאלתי את הגר"ש ישראלי זצ"ל בענין זה, והורה לי, שאף שיש מחלוקת בדין מי שטעה בתפילה זו ואמר רק "מקדש ישראל והזמנים", מ"מ לדינא צריך הוא לחזור, והוי לעיכובא. עכ"ל. ואף הגר"ע יוסף שליט"א בחזו"ע (עמ' ק"ח